

„MÁSFAJTA NORMALITÁST SZOKTAM MEG”

– Beszélgetés Szilágyi Júliával

A Versenymű égő zongorára című kötetedben van néhány tanulmány, amelyeknek a megjelenése a hetvenes években valószínűtlennek tűnik. Tamás Gáspár Miklós írta a kötetedben szereplő tanulmányokról, hogy azt sem lehet észrevenni rajtuk, hogy a Ceaușescu-diktatúrában jelentek meg, és azt sem, hogy az írójuk vidéki.

Már gyerekkoromban is sokat betegeskedtem, és ameddig a többiek labdáztak, én rengeteget olvastam, zenét hallgattam és képzőművészeti albumokat lapozgattam. Ez tulajdonképpen felhalmozódott, asszimiláltam valahogy, így sikerült. Amikor Bodor Ádám két könyve megjelent Franciaországban, bemutattam az ott megjelent könyveit, és sem én, de a közönség sem érezte azt, hogy a provincia provinciájáról jövök. Mint ahogy Ádám sem, aki nagyon igényes ember – elsősorban önmagával szemben. Nekem nagyon jólesett, hogy volt irántam bizalma. A vidék viszonylagos fogalom. Gaál Gábor írta, hogy a vidék kedélyállapot, és nem földrajzi fogalom. Sok minden mástól függ, mint ami a térképen található.

Bukarestben volt Herta Müller, akinek nem élvezetes a görcsös stílusa, de nagyon nehéz nem élvezetes dolgokról élvezetesen írni. Rá nem csak a románok haragudtak, hanem a magyarok is. Kényelmetlen dolgokat mondott, és az emberek ebben a zónában nem szeretnek szembenézni magukkal, sem a jelenükkel, sem a múltjukkal, és gyakran ön-

ámító álmokba süppednek. Ami most Magyarországon történik, az pontosan erről, a valóság elutasításáról szól. És erre a románok is hajlamosak, csak bennük van egy részben balkáni paternalizmus, részben latinos könnyedség és cinizmus, mert semmit sem vesznek igazán komolyan, sem a jót, sem a rosszat. Nem szeretnék általánosítani, mert én is ismerek nagyon derék embereket és nagy tehetségeket, akik még áldozatokra is hajlandóak voltak valameddig, de hogy komoly ellenállás itt nem volt, az biztos. Legfeljebb azokról a bandákról beszélhetünk, amelyek a háború után többnyire vasgárdistákból verbuválódtak, a hegyekbe vonultak és ott évekig ellenálltak, mert a lakosság, a falusiak, támogatták és élelemmel látták el őket. Tehát a hatvanas-nyolcvanas évek magyarországi demokratikus ellenálláshoz vagy a lengyel mozgalomhoz hasonló komolyan vehető értelmiségi ellenállás Romániában nem volt. A helyi hagyományok nagyon sokat számítanak. És nézd meg, Magyarországon a népnek nem kellett baloldali kormány. Persze az a szocialista–szabaddemokrata kormány annyira lejáratta magát a korrumpálhatóságával, hogy nem tudok egy védő szót se mondani róluk. Tálcán kínálták fel a hatalmat Orbánéknak.

Magyarországon a polgárságot mindig is egy vékony réteg képviselte, és nem volt olyan liberális hagyomány, amely tényleg behatolt volna a társadalom tömegeibe. A középosztályon belül is ez az elitista szellem érvényesült, amely a fellépésével, a felsőbb-séges – vagy annak tűnő – modorával még el is riasztotta magától a kívülállókat.

Írásaidban a személyesség és a köz iránti érzékenység egyszerre jelenik meg. Még hozzá úgy, hogy a személyes tapasztalatod nem elhatárol a másiktól, hanem összekapcsol vele valamilyen intézményes, mindenki által hozzáférhető személyeségen keresztül. Ezt hogy csinálod?

Nagyrészt baloldali, politizáló és vitatkozó családból származom, amelyben az emberek akkor lettek baloldaliak, amikor ezért nem kitüntetés járt. A rokonságom számszerűen is nagy volt, meg a család különböző ágainak a vagyoni helyzete sem volt egyforma. Be-

szélgettek, vitatkoztak, én meg ott játszottam körülöttük. A nevelődésemhez hozzátartozott, hogy az embereknek van véleménye, és a vélemények nem egyformák. Többféle hűsvétot ünnepeltünk – volt zsidó, román és magyar. Elmentünk egymás ünnepeire. Szóval én egy másfajta normalitást szoktam meg, mint ami az általános és elfogadott normája volt a viselkedésnek és a közügyekhez való viszonyulásnak. Valamilyen lázadó szellem is volt a családban, a vegyes házasságok is ezt bizonyították. Egyik részről sem örültek a szülők, amikor ezek a szerelmek szövődtek. Aztán meggyőződtek róla, hogy az a másik is lehet rendes ember. Ebben nőttem föl. Így engem teljesen váratlanul ért, hogy valaki gyűlöli a másikat, mert az más nemzetiségű vagy vallású. Az igazságnak és a szolidaritásnak másféle példáival találkoztam a közvetlen környezetemben, és már az, hogy a család keresztény része megmentette a családot zsidó részét akkor, amikor ez egyáltalán nem volt jellemző, olyan lecke volt, hogy lehetséges, éppen ez határozta meg a viszonyomat a közügyekhez. Abba a kivételes helyzetbe kerültem, hogy szinte egy időben értek a legszörnyűbb és a legjobb tapasztalatok. Az 1944-es tanévben első elemistaként a tanító néni rám bízta a *Talpra magyar* elszavaslását, amivel rettenetesen rossz szolgálatot tett nekem. Véresre vertek az osztálytársak, amikor kijöttünk az iskolából, alig álltam meg a lábamon. A tanító nénit nem a közszellem érdekelte vagy a politikai hatalom hivatalos álláspontja, ő a saját pedagógiai elgondolásai szerint választott.

Megünnepelhetnének ennek a verésnek a sokadik évfordulóját, hiszen mi most is pont március 15-én beszélgetünk. Két hónap sem telt el május 30-ig, amikor elkezdődött a gettósítás, és ti átszöktek a határon, a család keresztény része pedig segítette túlélni.

A zsidótörvényeket már megszavazták. Egy hónap múlva már ott virított a sárga csillag a kabátomon. Számomra az ellenséges légkör nagyon idegen volt, mert hétévesen a családban nem ezt tapasztaltam. Nehezteltem is anyámra, hogy miért nem világosított föl, mi vár rám. Hát ő sem tudta, de sejtette

Tinkó Máté

EGYÉBKÉNT MOTOR ZAJA

Nem hallottam többet, nagyobbat, ide egy közepes közhely sem fér.
Csak indultak szánkózni, és én nem mehettem velük a kertkapunál tovább.
Aztán egész nap így alszom el, kis adagokban méri rám az elnyújtott nyikorgást, amikor a fölháborodás valamihez majdnem kevés.
Mire megérkeznek, a havas föld, a rámpa használhatatlan, ebben sokáig bízom.
De sértettségéről meg már annyian szónokoltak, hogy inkább a lyukas nadrágra gondolok, amiért sohasem varrták össze, aki megtehetette volna, merev lett és érthetetlen, hogy még csak nem is gyűszűvel az ujján.
Lavór meleg víz, ide kéne gyűjteni a fogaskerekeket, amit az idő rozsdá nélkül áztat. Apránként legyen méltóbb annál, hogy hirtelen figyelmeztet, elvitat, használja, ami mostanra egyszerű és üres, mint egy háztartási edény.
És nem vigasz a korgó gyomrod, vagy hogy valaki komolyan éhes.
Ezt már mondtam sokszor, de akkor foghattam egy másik okra, testvérré, akit vártunk a kórház előtt a télben és nem jött, azt hittem, odabent sem fűtenek és hagyják, mint egy gőzölgő levest a hűtőbe rakva fázni, azért. Aztán indultunk, és apám sírt, akkor tényleg, mert nem én lettem a középső közhely. De a kocsiban már csak annyit mondott, hogy az idő szürke, akár az a két galamb, és mutatta is őket.

és jobban érezte, tudatosan, felnőtt módra. Nem lehet általános ítéleteket mondani etnikai, vallási közösségek fölött, mert – erről most írtam, a legutóbbi tablettámban a Transindexen – a tömegnek nincs lelkiismerete, erkölcsse csak az egyénnek van. Minél több ember van együtt, annál inkább megszlik a lelkiismeret és az erkölcs, a felelős-

ség megszűnik. Ha nem az egyén viszi be a tömegbe az erkölcsöt, a tömeg nem ad erkölcsöt az egyénnek. Az egyén harcolhat a tömegért, de a tömeg nem áll ki az egyén mellett. Karinthy írja, hogy mindenki Krisztust akarta menteni, a tömegből mégis Barabás neve hallatszott ki. Amikor a tömeg kiált, úgy hangzik, mintha Barabást mondana. A mai napig úgy érzem, hogy nem lehet a mások szenvedése mellett elmenni, és úgy sem lehet tenni, mintha nem tudnánk, mi történik valójában.

A családtagjaid tanultak külföldön?

Nem. Bár a szüleim nemzedéke egy olyan korszakban nőtt fel, amikor numerus clausus volt Magyarországon és Romániában is. Akik anyagilag megtehették, elmentek. Elég sok zsidó orvos Olaszországban és Franciaországban tanult. A szüleim nem voltak olyan anyagi helyzetben, hogy ezt meg tudták volna tenni. De a többnyire mesteremberekből álló családom olvasott és volt könyvtárunk. Bár apám rádió- és villanyszerelő volt, nekem nem kellett szellemileg saját erőmből emancipálódni, mert a könyvszekrény ott volt a lakásban. És anyám, aki kevésbé volt iskolázott, mint Apu, a házimunka közben verseket szavalt. Fogtam én is a portörülő rongyot, mentem Anyu után, törölgettem és mondtam utána, amit ő mondott. Úgy kaptam készen, hogy nem is értettem, mi az, hogy „akasszátok fel a királyokat” és „én a halál rokona vagyok”, de kívülről fújtam a verseket. Ez nagyon sokat számított. A szüleim mesteremberek vagy kispolgárok voltak, akik polgári szinten igyekeztek élni és gyereket nevelni.

Miért nem disszidáltál vagy mentél el külföldre, amikor már lehetett?

Volt mögötte elvi ok is. Egy olyan szerénytelen ambíció, hogy valamilyen egységes formát adjak az életemnek. Valószínűleg volt némi gyávaság is, hogy nem mertem újabb töresek elfogadni vagy nem mertem vállalni azokat. 1944-ben már egyszer el kellett menekülnöm Kolozsvárról. Anyám elszánt volt, megfogta a kezemet és átszöktünk a határon. Persze ez nem ilyen egyszerű, mert a családban vegyes házasságok is voltak, és itt már

egy más témát is érintünk, ami Erdélyhez, ehhez a vegyes világhoz kapcsolódik. Az egyik nagybátyám – nagynéném férje – is református volt, a másik nagynéném férje ortodox román. 1944-ben az ő segítségükkel sikerült elbújni és aztán átszökni a határon. Ami annyiban tipizálható, hogy ha többen számíthattak volna a többségi lakosság szolidaritására, akkor elképzelhető, hogy a zsidó lakosság túlélési statisztikái sem lettek volna olyan elriasztóak, amilyenek. Akkor hét és fél éves voltam, és Anyu a leghelyesebben

döntött. Azzal, hogy kockázatot vállalt – és mindennek ára van –, én úgy éreztem, hogy megszereztem a jogomat, hogy itt éljek. Tulajdonképpen akár jó, akár rossz az, ami körülvesz, mindenképp itthon érzem magam. A rossz is az enyém és hozzám tartozik. Ez volt az elvi oka annak, hogy nem hagytam el Erdélyt. A gyakorlati része pedig az volt, hogy egyedül neveltem fel Mihályt és öreg nyugdíjas szülők álltak mellettem. Nem tudtam elképzelni, hogy negyvenévesen úgy kezdjek új életet, hogy egy négytagú családot el tudok tartani. Se lakás, se vagyon, se semmi. Még az is teljes bizonytalansággal járt volna, ha akár csak Magyarországra költözöm. Márpedig lényegében csak Magyarország jöhetett számításba, mert a foglalkozásom, egészen pontosan a hivatásom, anynyira a nyelvhez kötött, hogy egyáltalán nem tudtam elképzelni, hogy máshová menjek, például Izraelbe, ahol rokonaim vannak.

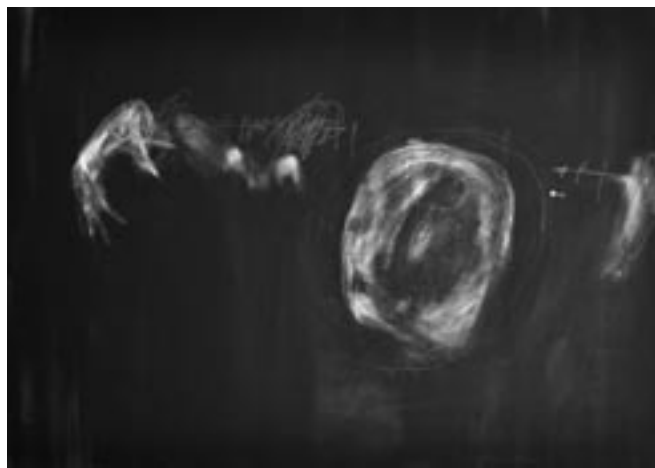
Franciaország sem jöhetett szóba? A tanulmányok, amelyeket a hetvenes évek elején írtál, olyan szabadnak tűnnek, mintha a nyugati demokrácia egyik tudományos műhelyében fogantak volna.

Franciaország igen, de úgy tudom – és amikor Franciaországban jártam, tapasztaltam is –, hogy, kevés kivétellel, a franciák elég xenofóbok. Nem szeretik az idegeneket. Nem tudtam elképzelni, hogy én Franciaországban legyek kritikus. Korábban kell elkezdni, hogy az ember akár a saját minőségi igényei szintjén sajátítsa el egy lényegében már ismert, mégis új nyelvet. A világirodalomban vannak nagyon imponáló példák egy másik nyelvre való áttérésre. Én nem tartom magam sem Beckettnek, sem Ionescónak, bár megjegyzem, hogy az utóbbi anyja francia volt. Beckett pedig francia nyelvet tanított Angliában és egy írországi főiskolán is. Egyébként nagyon érdekes, hogy ők tulajdonképpen valamilyen saját nyelvet teremtettek, és ezt nem tudták volna vagy nem lettek volna kénytelenek megtenni, ha nem két nyelvűek. De a kritikus egészen más nyelvi stratégiával dolgozik, mint a drámaíró, a költő vagy a regényíró. Nem, bennem föl sem merült, hogy máshol éljek.

A szakdolgozatod témája az avantgárdhoz kapcsolódott?

Bálint Györgyről írtam a szakdolgozatomat, és ebből fogalmat alkothatsz magadnak arról, mikor kezdődött az esszéhez fűződő vonzalmam. Az esszé olyan stílus, beszédmód, amely éppolyan alkalmas kritikára, mint publicisztikára. Magasabb szintű nyelvi igényesség, sokkal kifejezőbb és színesebb nyelv és szélesebb szellemű horizont. A doktori dolgozatomban az avantgárd és a régi, két világháború közötti *Korunk* viszonyát akartam feldolgozni. Letettem az összes szükséges vizsgát, és menet közben jöttem rá valami nagyon lényegesre. Nevezetesen arra, hogy mivel semmilyen módon nem kaphattam útlevelet, nem engedtek ki sem turista-ként, sem más minőségben az országból, nagyon provinciális módon tudtam volna a témát nemhogy kidolgozni, még megközelíteni is. Arról tudtam, hogy Nyugaton komoly avantgárd kutatás folyik és óriási szakirodalma van, csakhogy én ehhez nem tudtam hozzájutni. Ahhoz pedig nem volt kedvem, hogy egy elfogadhatatlan kompromisszum árán írjak egy vicinális, provinciális kis ügyeske-

dést. Sokan megtették, részt vettem néhány ilyen védésen, és ez meggyőzött engem arról, hogy én nem tudnám csinálni. Kacsó Sándor, az akkori irodalmi kiadó kolozsvári fiókjának a főnöke kért tőlem egy könyvter-

vet, ami nagyjából a disszertációm tervével esett egybe. A kiadó megvette volna a könyvet lábon, de előtte kiadták véleményezésre. Az egyik véleményező Méliusz József volt, aki a börtönviselt emberek ambivalenciájával és az idegeibe befészkelődött rettegéssel viszonnyult a témához. *A Korunk dogmatikus korszaka* fejezetcím láttán felhördült, hogy miféle dogmatikus korszak. Márpedig volt, és ezt ő nagyon jól tudta. Hát akkor rájöttem, hogy nemhogy csak nem írhatok érvényes, versenyképes, komolyan vehető tudományos kritériumoknak megfelelő tézist, hanem még mielőtt megírtam volna, le is lövik, mégpedig ideológiai gyávaságból, éppen azok, akik tulajdonképpen a lelkük mélyén szövetségeseim voltak vagy lehettek volna. Méliusz József a két világháború között maga is avantgárd költő volt és a *Korunk* belső munkatársa. Neki pontosan tudnia kellett, hogy ez nem egy légből kapott rágalom, hanem tény. De ő a politikai dolgokban is jártasabb volt nálam és tudta, hogy ez veszélyes zóna, el akart riasztani. Jól tette.

Méliusz József egyenesen, egy beszélgetés közben mondta el neked, vagy ez egy gesztus volt?

Nem, ez egy gesztus volt. A kiadóval közölte. Magát a referátumot nem mutatták meg nekem, de elmondták, hogy Méliusznak

az a véleménye, hogy nem tudja, mire gondolok, amikor a *Korunk* dogmatikus korszakáról szeretnék értekezni. Én akkor már bőszén céduláztam. Lehet, hogy lényegében rossz döntés volt, de nem bántam meg.

Elmesélnél egy helyzetet a múltadból, amelyben észlelted a Ceaușescu-diktatúra gyengeségét, lehatároltságát?

Egy barátnőmhöz, a zseniális bábrendező Kovács Ildikóhoz készültem Sipos László festőművésszel egy nyári délután, valamikor a hetvenes évek derekán. Laci nagyon idegesen jelent meg nálam és elmondta, hogy az áttelepülni készülő Szervátiuszéknál volt elbúcsúzni, ahol Kallós Zoltán folkloristával a háziak kíséretében megálltak a kapuban, s a szemben levő ház erkélyéről fényképezték őket. Nem volt biztos benne, hogy ésszerű most Ildikóhoz menni, őt idáig követte egy alak... Én úgy éreztem, meg is mondtam, hogy nem fogom hagyni, hogy a Szeku döntse el helyettem, hogy mikor hova megyek. Elindultunk az autóbuzsmegálló felé, a lépcsőházban valóban ténfergett egy pasas, és utánunk jött. Laci, ha jól emlékszem, lemaradt, amikor fel készültünk szállni a buszra, és a kísérőnk is fölszállt, én meg az utolsó percben leugrottam a másik ajtónál, a „titkos ügynök” pedig fönnmaradt. A következő buszról leszállva, elindultam a tömbház lépcsőjén fölfelé, ő utánam, s ekkor megfordultam, kiabálni kezdtem, hogy mit zaklat engem, hívom a rendőrséget. Bohózzati jelenet! A pasas megijedt, nem tőlem, nyilván, ha-

nem attól, hogy lelepleződött, vagyis kiderülhet, hogy nem profi módra végzi a munkáját, és leszaladt a lépcsőn, eltűnt a szemem elől. Persze a megfigyelések folytatódtak, csak ügyesebben többnyire.

A „várákoszról” tartottál kurzust a kolozsvári egyetem magyar tanszékén. Miért pont a várákoszról?

Abból indultam ki, hogy a várákosz az emberi lét egyik alaphelyzete. (Jómagam utálok várákoszni, türelmetlen vagyok.) De utána akartam nézni, hogy mi is ez valójában. Találtam néhány munkahipotézist, hogy például a várákosz az idő monotóniájának szebbik neve, valamiféle ígélet, vigasz, remény. Annak a kimondása egyetlen szóval, hogy tulajdonképpen nincs vég és nincs kezdet, csak várákosz van. Amint beteljesedik, jöhet a következő. Irodalmi példám volt bőven: az *Odüsszeiából* Pénelopé, amint nappal sző és éjjel kibontja. Pilinszky-versek, szinte az egész életmű. József – Thomas Mann *József és testvéreijéből* –, amint várja a gabonáért érkező testvéreit, akik nem sejtik, hogy ez a nagyúr voltaképp az a testvér, akit ők megölték, ő viszont tud róluk és várja őket, hogy büntessen és megbocsásson. Várákosz a Messiásra, az utolsó ítéletre – a feltámadásra váró emberiség: a kinyilatkoztatott vallások alapüzenete. Futotta egy egész kurzusra, s, ha emlékezetem nem csal, érdekelte a diákokat. Én addig sosem tanítottam, Szekujelentésekből derült ki mostanság, hogy nem voltam alkalmas arra, hogy az ifjúságot rám bízzák, attól tartottak, hogy megrontanám őket a gyanús nézeteimmel. Csak '90 után, amikor Gyimesi Éva hívott, hogy az általa alapított Láthatatlan Kollégiumban tanítsak, vagyis majdnem hatvan éves koromig VÁRTAM, lényegében reménytelenül. Nem vagyok pedagógus, noha tanári oklevelem van. Addig írtam, szerkesztettem. Valahogy mégis belejöttem, mivel úgy tűnt ésszerűnek és kellemesnek, hogy beszéljünk az irodalomról, hiszen nem éppen olyan és nem úgy tantárgy, mint a többi. Ezért aztán felépítettem egy másik – még irodalmibb – tárgyat, és több mint tíz évig az esszéről tartottam speciális kurzust, könyv is lett belőle.

Egyre inkább szereted a rövid formákat. Mi ennek az oka?

A Transindexnek van egy *Holt költők* nevű rovata. Nekem az a tapasztalatom, hogy a mai olvasónak, mármint annak a rétegnek, amelyik a Transindexet olvassa, sem ideje, sem türelme nincs hosszás fejtegetéseknek nekivágni. Az elmúlt időben írt munkáimból is az ebben a rovatban megjelent rövid írások a legnépszerűbbek. Ezért állítanak meg az utcán. Ha az ember nem kizárólag az elefántcsonttoronyban ül és ír – bár az is jó hely –, akkor számolnia kell azzal, hogy meg kell szólítania azokat az embereket is, akik alig vagy nem sokat olvasnak, sőt akár egyáltalán nem. Annyi probléma van, amit szóvá lehet tenni. Ez az egyik ok. A másik ok az, hogy valahogy az öregség szemérmelenebbé teszi az embert, ahogy a saját személyét és személyességét ebben a korban szóhoz juttatja. Valószínűleg fél, hogy kiszorul a világból. Ez ma már kevésbé tapasztalható, részint a tapasztalatlanság, részint a féltékenység miatt, a közvélemény, a kollégák meg egyáltalán, bizonyos hagyományok hatására, ez nehezebben megy. Például annak a hagyománynak a hatására, hogy a tanulmány vagy a kritika egy szigorú szabályoknak engedelmessé, személytelen műfaj. Idővel egyre erősebb lett bennem a vonzalom az esszé iránt, ami szembement az említett hagyománnyal. Az esszéformának a személyessége vonzott, tehát az, hogy a személyemmel állok helyt azért, amit gondolok. Lehet, hogy tévedek. Ráadásul kritikusként én az élmény felől közelítem meg a dolgokat. Az elmélet arra jó, hogy az élményemet elemezni és értelmezni tudjam. Ha a művészet nem élmény, akkor mi? Aztán volt egy kifejezetten politikai gátolás is, ami az esszé irányába térített. Elég hamar, már a kritikusi pályám – ha annak lehet nevezni – legelején rá kellett döbbernem, hogy az irodalompolitika a szellemi rendőrség szerepét szánja a kritikának és a kritikusnak. Mint mindenki, aki írással foglalkozott az elmúlt negyven-ötven évben, én is kidolgoztam a magam kis nyelvi stratégiáját. Tehát megpróbáltam elmondani a véleménye-

met úgy, hogy az a közönség, amelyhez szólok, megértse, de a cenzor lehetőleg ne értse meg, és ez hol sikerült, hol nem. Nem tudtam képviselni a hatalmat az irodalommal szemben. Ne felejtse el, hogy 1956-ban én húsz éves voltam, és akkor megértettem egyet s mást. Meg kellett találnom azt a formát, ami alkatilag is megfelel nekem és szabadabbá tesz. Épp a személyessége és a szubjektivitása révén. Az esszének Montaigne-től kezdve a története is szabadságtörténet.

Csak hogy Montaigne már a Szent Bertalan-éj kortársa volt, tehát nem mondhatnám, hogy az esszé mint találmány egy békés korszak szellemi terméke, de az mindenképpen elmondható, hogy vidéki földesúrként, aki tornyában a könyveivel töltötte idejét, Montaigne szabadabb ember volt, mint mi 1960 és 1990 között Kolozsváron.

TROJÁN Anna